

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

1917 utgör en vändpunkt i Jändels utveckling. Samtidigt som han då får äran att med sin prolog inviga den konstituerande partikongressen och hyllas för sin debutsamling *Till kärleken och hatet*, så yppar han för första gången offentligt sitt missnöje med arbetardiktarens roll. Det sker i en serie artiklar där Jändel bl. a. reflekterar över proletärskaldens instängdhet i den snävt begränsade partiofentligheten och hans svårigheter att nå den bredare läsekretsen utanför dess gränser. Han förklarar sig ogilla beteckningen »arbetarskald» och, vad viktigare är, ger en mycket negativ bild av den verklighet som döljs bakom beteckningen. Att enbart skriva för arbetarna i deras egna organ framstår som en av sociala och ekonomiska realiteter förestavad nödlösning. Den hänvisar honom till en ytterst begränsad litterär marknad, där de välbeprövade agitatoriska klichéerna säljer, medan det personliga och originella ratas. Utan att förneka sitt politiska uppdrag vill Jändel vidga ramarna för sin diktning. Klasskampen är förvisso nödvändig, skriver han 1918, men vill ge samma vikt åt vad han kallar »personlighetskampen». Arbetarrörelsen har, menar Jändel, försummat uppgiften att fostra sina medlemmar till fria och självständiga individer. Det är nu tid att ägna uppmärksamheten åt personlighetens frigörelse från »den allmänna moraliska föreställningsfären» och att låta den sociala omdaningens beledsagas av en »hjärtanas revolution».

Sammanställningen av den yttre och den inre revolutionen är tidstypisk och förebådar Jändels kommande utveckling. Uppenbarligen ansåg han sig ha besjungit den förra tillräcklig och önskade nu få driva på den senare.

Jändels strävan att vidga sin läsekrets kom honom att 1918 publicera några helt opolitiska dikter i det Brantingtrogna och reformistiska ungdomsförbundets nystartade månadstidning *Frihet*, ett organ vilket i den upphetsade atmosfären efter partisplittningen av vänsterfalangen betecknades som »den ökända splittrings- och förräderitidningen». De aktuella politiska stämningarna förklarar den våldsamma indignation Jändels agerande väckte inom hans egna led. Attackerna mot Jändel anfördes av den hårdförestående pastorn H. F. Spak som i ett öppet brev ville veta hur Jändel kunde försvara sitt tilltag inför sitt eget samvete och »inför oss, dina hitillsvarande kamrater». Jändels svar formar sig till en oavhängighetsförklaring, han hävdar sin rätt att få dikta om frågor han finner angelägna och förklarar att han varken sålt sin själ till Stormklockan eller någon annan tidning och att medverkan i en eller annan partianknuten publikation inte innebär något ställningstagande för detta partis politiska linje. Jändel har därmed i praktiken bränt broarna till vänstersocialismen. Även om han under detta och det följande året lämnade ett antal bidrag till Stormklockan så är hans dagar som »partiskald» till ända. Inför partikongressen 1919, där kontroversen mellan Spak och Jändel stod på dagordningen, avsåg han sig sitt medlemskap i partiet. I en kommentar beklagade Z. Höglund det inträffade men konstaterade samtidigt, att det ur rörelsens synpunkt var nödvändigt att i tid skilja slagget från stålet. Den som sätter sitt eget lilla jag över kollektivets och vid första skrubbsår springer på porten är inte skickad att klara klasskampens påfrestningar. Så, slutar Höglund, låt »oss nu lämna fanflyktingarna åt sitt öde och återgå till dagordningen».

Det förlopp Stenkvist beskriver innehåller förvisso både

en frigörelse och ett avfall. Jändel vägrar göra avbön och säger farväl till en gemenskap som han upplevt som hindrande och förkvävande. När han lämnar sin plats i klocktornet anträder han som »fri skald» sin vandring mot en större och öppnare litteraturmarknad där han hoppas kunna förverkliga sedan länge närda drömmar. De mycket starka tvivel på vänstersocialismens ideologiska grundsatser som Jändel yppade privat talar också för att skilsmässan delvis var självvald.

Ändå ligger det, som Stenkvist anmärker, närmare till hands att beskriva förloppet som en utstöttningsprocess. Rörelsen visar sig kompakt oförstående för Jändels synpunkter och är helt oförsonlig i sin kritik. Trots sina personliga dubier framstår Jändel utåt som en lojal partimedlem, vars tidigare insatser borde kunnat ursäktas hans snedsteg med dikterna till konkurrentorganet *Frihet*. Partidisciplinen kommer emellertid att i denna situation betyda allt. Jändel bryter mot den obrottsliga sammanhållningens heliga princip och stämplas därför som en svikare. Attackerna ger knappast Jändel något val utan framtvingar hans oavhängighetsförklaring och formella avsked.

Exemplet Jändel skulle ha begränsat intresse om det inte vore så att historien upprepar sig. I takt med dess närmande till kommunismen fortsätter vänstersocialismen att avsöndra de element den inte anser sig behöva. Bannstrålarna riktas inte minst mot rörelsens intellektuella och i forskringringen hamnar omsider flera av Jändels skarpaste kritiker, däribland Höglund, Ture Nerman och Fredrik Ström. Revolutionen äter som bekant sina egna barn, den svenska vänstern tycks närmast ha ägnat sig åt att utspy sina. Möjligt skulle man kunna önska sig att Stenkvist på denna punkt fördjupa sin analys och på ett mera generell plan försökt förklara dessa mekanismer. De aktörer som omger Jändel, partiideologerna, funktionärerna, litteraturbedömarna m. fl., och som kommer att lysa honom i bann är rimligtvis styrda av krafter som inte bara har med marxistisk beläsenhet och politiska konjunkturet att göra. Även Jändels antagonister framstår som apparatens offer, placerade i en utsatt position på den större politiska arenan och hårt trängda av kontradiktorska strävanden i de egna leden, av orealistiska förväntningar och en närmast måttlös självöverskattning. Bakom de individuella kontroverserna anar man med andra ord strukturella sammanhang som bestämmer spelreglerna och determinerar det mänskliga handlandet. Sett i det perspektivet tycks exemplet Jändel inte bara handla om en utstöttningsmekanism utan om hur en rörelse förlorar sin själ men ändå inte lyckas vinna världen.

Dag Nordmark

Jan Knopf: *Brecht-Handbuch. Lyrik, Prosa, Schriften*. J. B. Metzler 1984.

Verfremdung in der Literatur. Hrsg. von Hermann Helder. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1984.

Den förra volymen i Jan Knopfs tvåbandsverk *Brecht-Handbuch* var ägnad Theater och förelåg 1980; jag presenterade boken i min uppsats *Brecht, Kafka och expressivismen i Samlaren* 1980. Det andra mäktiga bandet är

ägnat Lyrik, Prosa, Schriften. Därjämte finns ett litet Anhang: Film och en överblick: Leben, Zeit, Werke. På ett beundransvärt vis har Jan Knopf härmed fört sitt väldiga enmansföretag i hamn. Verket föreligger i nytgåva 1986 med de båda banden i kassett.

Under arbetets gång har Jan Knopf i Karlsruhe samlat kring sig en grupp av Brechtforskare. Han har därjämte tillsammans med Werner Mittenzwei knutits till ett planerat utgivande i 30 band av »den stora kommenterade Berliner- och Frankfurterutgåvan» av Brechts samlade verk. För denna »århundradets Brechtutgåva» svarar i samarbete Suhrkamp (BRD) och Aufbau-Verlag (DDR). »Es bedarf keiner Prophetie, dass Brecht 'der Goethe des 21. Jahrhunderts' werden wird», hävdar Knopf.

Tack vare ett gott samarbete med Brecht-Zentrum i DDR – Direktör är Werner Hecht – har Jan Knopf för det andra bandet av Brechthandboken haft ett bättre utgångsläge än tidigare forskare i BRD. Som ett väsentligt arbetsunderlag betecknar Knopf emellertid Klaus-Detlef Müllers *Brecht-Kommentar zur erzählender Prosa* (München 1980). Sin lyrikkommentar åter vill Knopf karakterisera som »der erste Gesamtüberblick überhaupt». »Exemplarische Einzelanalysen – das gilt andalog für die Prosa – sind so eingefügt und ausgeführt, dass sie für den Leser auf andere Gedichte übertragbar werden.» Med det andra bandet fullföljer Knopf sin från början uttalade intention: »Ich habe einen neuen 'ästhetischen Brecht' zu annonciieren.» Han menar också att den traditionella filologin inte haft gehör för Brechts humor; i *Brecht-Journal* (Suhrkamp 1984) gör han sig själv rentav till talesman för »eine heitere Wissenschaft».

Brecht utgör centralfiguren i Juliane Eckhardts *Das epische Theater* (1983), liksom Hermann Helmers' *Verfremdung in der Literatur* utgiven i serien Erträge der Forschung av Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. I den förra boken görs en boskillnad mellan litteraturvetenskapliga inlägg från BRD och från DDR rörande episk teater, varvid DDR-forskningen ter sig underrepresenterad – Manfred Wekwerths insatser kommer sålunda inte till sin rätt. Juliane Eckhardt betecknar sin bok som »Forschungsbericht» och ger i det andra kapitlet en nyttig aperçu över »Forschungsergebnisse zu den historischen Vorformen des epischen Theaters von Brecht». Här gäller det »Einflüsse» av högst varierande slag som samfällt vittnar om Brechts starka traditionsmedvetande. I det tredje kapitlet slutligen behandlas »das epische Theater in der Nachfolge Brechts» ur vissa perspektiv; fjorton dramatiker figurerar i denna tematiska genomgång som också den är inriktad på tidigare, i sammanhanget relevanta »Forschungsergebnisse».

Hermann Helmers åberopar i inledningen till sin antologi den östtyske Brechtspecialisten Werner Mittenzweits yttrande: »Die Methode der Verfremdung ist viel zu komplex, als dass sie nur auf einem Traditionsbezug zurückgeführt werden könnte.» Helmers skiljer mellan *Verfremdung* i en vidare och en trängre bemärkelse; i den vidare bemärkelsen möter begreppet hos Hegel i hans Sokrates-interpretation liksom i Kierkegaards betraktelse över den sokratiske ironin, de båda arbeten som har fått bilda utgångspunkt. I och med Brecht, som är representerad av tre texter, rör det sig i stället om »Verfremdung als Mittel ästhetischer Gesellschaftskritik». Av inalles arton arbeten, förut publicerade i tidskrifter eller bokpublikationer,

visar sig BRD vara representerat med sex bidrag (därbland av Reinhold Grimm och Jan Knopf), DDR åter av fyra (förutom Brecht). Den ryska formalismen, företrädd av Viktor Sklovskijs uppsats »Kunst als Kunstgriff», blir belyst både genom den västtyska slavisten Renate Lachmann och genom östrikaren Aage A. Hansen-Löve. Helmers har valt att avsluta följden av studier med ett originalbidrag, en uppsats av Rüdiger Hillgärtner om Verfremdungstechnik i Joyces *A Portrait of the Artist as a Young Man*. I sin inledning hävdar Helmers att de i volymer återgivna arbetena erbjuder möjligheter till en »litteraturteoretisk koordinering» och han försöker sig följaktligen på en tablå över »das Stichwort 'Verfremdung in der Literatur'».

Ulf Wittrock

Karin Petherick: *Springa sitt eget lopp. En studie i Per Gunnar Evanders författarskap*. Bonniers. Sthlm 1984.

I Per Gunnar Evanders roman »Ängslans boningar» (1981) beskylls berättaren för att inte ha varit riktigt sann mot sig själv, utan alltför ofta tagit hänsyn till andra: »du sprang nästan aldrig ditt eget lopp och därför utnyttjade du inte dom förutsättningar du hade».

När Karin Petherick hämtar titeln till sin undersökning av Evanders diktning ur denna passage, anger hon samtidigt ett mer begränsat syfte med sin analys. Avsikten är dels att frilägga motiv och temata som konstituerar författarskapet i stort, dels att ställa det mot den samtida litteraturens bredare bakgrund, gentemot vilken Evander ofta stod i opposition, och som utövade ett plågsamt tryck på honom.

Pethericks studie är elegant formulerad och medryckande entusiastisk, om än vanprydd av alltför många korrekturell, och den livfulla framställningen väcker genast intresse för ämnet. På traditionellt vis inleds volymen med en frihandsteckning av Evanders uppväxtmiljö. Såväl hemmet som atmosfären i brukssamhället Sandviken tycks, om än i olika grad, ha dominerats av underlägsenhetskänslor, emotionell tillknäpphet och krav på pliktuppfyllelse. Möjligheterna att fördjupa intellektuella intressen var starkt beskurna, och Evanders egen väg gick slingrande mellan recensionsverksamhet, kroppsarbete, studier vid lärarseminarium och universitet, samt några lärartjänster, innan han anställdes vid Sveriges Radio.

Antalet känslöshämmade, otrygga, ångestridna män, i harnesk mot föräldrar och den uppväxt som format dem, är också mycket stort i Evanders produktion, där medkännande melankoli och uppsluppen humor anger stämningens ytterpoler. Medan romanerna i författarskapets inledande fas helst dröjde vid misslyckandet och den utanförståendes rädsla och flykt, talar de senare texterna snarare om möjligheter till hemkomst, öppenhet och gemenskap, gärna gestaltat i form av kärleken mellan man och kvinna. »Det sista äventyret», romanen från 1973, tycks inleda det senare stadiet. Den innebar samtidigt ett stort publikt genombrott för Evander, och en nyorientering vad gäller den formella tekniken. Absurdismen i förstlingsverken och pseudo-dokumentarismen i romanerna från och med »Uppkomlingarna» (1969) – vilka gav